

Leibniz's Critical Analysis of Cartesian Dualism with an Emphasis on the Theory of Pre-Established Harmony

Kamyar Pouraali*

Abstract

This research critically examines Leibniz's metaphysical response to the crisis of Cartesian dualism and the mind-body problem. By defining corporeal substance as "mere extension," Descartes created an ontological rift between mind and matter that rendered any explanation of direct interaction between them problematic. This study demonstrates that Leibniz, by criticizing Cartesian geometric physics and replacing "extension" with "force," offers a new conception of substance: fundamental reality consists not of extended bodies, but of simple, part-less unities—namely, monads. Through the theory of pre-established harmony, Leibniz explains the mind-body relationship not through direct causal interaction, but as an internal, parallel, and pre-adjusted correspondence. This study concludes that Leibniz transcends the Cartesian framework not by repairing dualism, but by redefining the concept of substance and reformulating the mind-world relationship. From this perspective, his philosophy should be understood not as a reduction of the real to the ideal, but as a shift from an ontology of "matter as extension" to a metaphysics grounded in unity, force, and perception.

Keywords: Leibniz, Descartes, Pre-Established Harmony, Monadology, Dualism.

Introduction

The problem of the relation between "mind" and "body" in seventeenth-century philosophy was not merely an epistemological difficulty but culminated in a fundamental ontological crisis within the Cartesian framework. By sharply

* Department of Philosophy, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran, kamyar.pouraali@iaui.ac.ir

Date received: 01/01/2026, Date of acceptance: 04/03/2026

distinguishing between *res cogitans* (thinking substance) and *res extensa* (extended substance), and by reducing matter to mere extension, René Descartes depicted a world of two heterogeneous realms whose interaction remained problematic. His efforts in the Sixth Meditation, as well as in *The Passions of the Soul* (articles 31–32), to explain the union of mind and body through the pineal gland were, in Leibniz’s view, unable to overcome the categorical incompatibility between the non-spatial and the spatial. Even the potential appeal to “action at a distance”—a concept debated in the physics of the time—could not resolve the Cartesian impasse, as the lack of ontological proportion between a non-extended mind and an extended body rendered any transitive causal influence conceptually elusive.

Leibniz’s critique marks a radical transformation in the very meaning of “substance.” Challenging Cartesian geometric physics, Leibniz argues that “extension,” due to its infinite divisibility, lacks the genuine unity required for substantiality; for that which lacks simple unity cannot constitute a true substance (Leibniz 1996: 95–98). His alternative is the theory of monads: a pluralistic universe of simple, indivisible, and “windowless” unities, each being the active source of its own internal states (Leibniz 1996: 99–100). In this reconstruction, force rather than extension becomes the fundamental principle of reality, grounding both substantial unity and activity. Consequently, the mind–body problem is reformulated: it no longer concerns the interaction of two heterogeneous substances, but the correspondence between two internally coordinated series of states. Within this framework, “Pre-established Harmony” represents the culmination of Leibniz’s metaphysical reconstruction. Rejecting any physical influx, Leibniz maintains that the correspondence between mental and bodily states is not the result of causal interaction, but rather of a divinely preordained order established at creation, through which each substance unfolds its states according to its own internal principle while remaining perfectly coordinated with all others (Leibniz 2007: 23–24).

Drawing on primary texts, this article demonstrates how Leibniz’s substitution of “extension” with “force” reshapes the mind–body problem. The central question is to what extent Pre-established Harmony can resolve the paradoxes of interaction without reliance on perpetual miracles, and what new perspectives it opens for metaphysics.

Materials and Methods

This study adopts a descriptive-analytical approach, specifically utilizing the rational reconstruction of arguments. It proceeds along three main lines: First, the systems of

Descartes and Leibniz are examined with a focus on substance and causality to identify key points of divergence. Second, Leibniz's critique of Cartesian extension and his introduction of force are systematically reconstructed to present the theory of Pre-established Harmony in a coherent form. Third, these developments are situated within the seventeenth-century intellectual context, tracing their connection with Leibniz's physical principles. The research draws directly on the original writings of Descartes and Leibniz, complemented by reliable commentaries, to clarify the ontological consequences of Leibniz's transition from geometry to dynamics.

Discussion and Results

The analysis demonstrates that Leibniz's critique of Descartes addresses the ontological foundations of substance and force. By replacing extension with force and introducing monads as indivisible centers of perception, Leibniz transforms the understanding of matter from a passive, inert mass into a well-founded phenomenon rooted in intrinsic activity. Pre-established Harmony resolves the causal impasse by substituting external interaction with internally coordinated, prearranged synchronicity. While this produces a law-governed system, it marks a shift from Cartesian geometric realism toward a dynamic ontology. Crucially, this is not a subjective idealism that denies the reality of the world, but rather an ontological framework where unity, force, and perception serve as the objective foundations of reality. The study concludes that Leibniz transcends the Cartesian framework by redefining the nature of substance itself, providing the conceptual groundwork for the subsequent development of modern metaphysics.

Conclusion

Leibniz's philosophical project does not merely offer a reconciliation of Cartesian dualism; rather, it transcends the Cartesian impasse by fundamentally reinterpreting the nature of reality. By replacing the passive notion of extension with the dynamic concept of force, Leibniz shifts the metaphysical focus from inert matter to an active, pluralistic universe of monads. This reconstruction establishes a coherent system in which mind and body are harmonized through Pre-established Harmony—a model that maintains the integrity of each substance without the need for transitive causality.

The study concludes that Leibniz's move from a mechanical universe to a structured network of self-subsistent unities provides a powerful metaphysical reformulation of the mind-body problem. By prioritizing the internal, law-governed

activity of substances and their perceptual capacities, Leibniz's metaphysics constitutes an important moment in the development of modern metaphysics. Ultimately, the theory of Pre-established Harmony represents a foundational shift toward a dynamic ontology that continues to resonate in contemporary debates regarding substance, causality, and the nature of consciousness.

Bibliography

- Descartes, R. (2008). *Meditations on first philosophy: With selections from the Objections and Replies*. ((M. Moriarty, Trans.) Oxford University Press.
- Descartes, R. (2017). *The Passions of the Soul*. (J. Bennett, Trans.). Open Court Publishing Company.
- Cottingham, J. (2005). *The Cambridge Companion to Descartes*. Cambridge University Press.
- Leibniz, G. W., & Latta, R. (1948). *The Monadology and other philosophical writings*. Translated with Introduction and Notes by Robert Latta. (First). Geoffrey Cumberlege (Oxford University Press).
- Leibniz, G. W., & Latta, R. (1996). *The Monadology*. Translated by Y. Mahdavi. Tehran: Kharazmi Publishing co. [in Persian]
- Leibniz, G. W. (2005). *Theodicy: essays on the goodness of God, the freedom of man and the origin of evil*. Edited with Introduction by Austin Farrer; Translated by E.M. Huggard. Open Court Publishing Company.
- Leibniz, G. W. (2007). *The Discourse on Metaphysics*. Translated by Jonathan Bennett.
- Tabatabaei, M. T. (2021). "Descartes, metaphysical doubt and the foundation of method". *Gharbshenasiy-e Bonyadi (Fundamental Western Studies)*, 12(1), 167–189. [in Persian]

تحلیل انتقادی لایب‌نیتس از دوگانه‌انگاری دکارتی با تأکید بر نظریه هماهنگی پیشین‌بنیاد

کامیار پورعالی*

چکیده

این پژوهش به تحلیل انتقادی پاسخ متافیزیکی لایب‌نیتس به بحران دوگانه‌انگاری دکارتی و مسئله‌ی ارتباط نفس و بدن می‌پردازد. دکارت با تعریف جوهر جسمانی به‌مثابه‌ی «امتداد محض»، شکافی وجودشناختی میان ذهن و ماده پدید آورد که تبیین تأثیرگذاری مستقیم میان آن دو را دشوار ساخت. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که لایب‌نیتس با نقد فیزیک هندسی دکارتی و جایگزینی «امتداد» با «نیرو»، تلقی تازه‌ای از جوهر عرضه می‌کند: واقعیت بنیادی نه جسم ممتد، بلکه وحدت‌های بسیط بی‌جزء، یعنی مُنادها، هستند. او از طریق نظریه‌ی هماهنگی پیشین‌بنیاد، رابطه‌ی نفس و بدن را نه بر اساس تعامل علیّ مستقیم، بلکه در قالب تطابق درونی، موازی، و ازپیش‌تنظیم‌شده تبیین می‌کند. نتیجه‌ی پژوهش آن است که لایب‌نیتس نه با ترمیم دوگانه‌انگاری، بلکه با بازتعریف مفهوم جوهر و بازصورت‌بندی نسبت ذهن و جهان، از افق دکارتی فراتر می‌رود. از این منظر، اندیشه‌ی او را باید نه تحویل امر رئال به ایدئال، بلکه چرخش از وجودشناسی «ماده=امتداد» به متافیزیکی مبتنی بر وحدت، نیرو و ادراک دانست.

کلیدواژه‌ها: لایب‌نیتس، دکارت، هماهنگی پیشین‌بنیاد، مُنادولوژی، دوگانه‌انگاری.

* دکترای فلسفه، گروه فلسفه، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران،
kamyar.pouraali@iau.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۱۳

۱. مقدمه

مسئله‌ی رابطه‌ی «نفس» و «بدن» در فلسفه‌ی قرن هفدهم میلادی تنها یک معضل معرفت‌شناختی (Epistemological) نبود، بلکه به بحرانی بنیادی در صورت‌بندی وجودشناختی (Ontological) دکارتی انجامید. رنه دکارت (René Descartes) با تفکیک قاطع میان «جوهر اندیشنده / res cogitans» و «جوهر جسمانی / res extensa» و فروکاستن «نفس» به «اندیشه/تفکر محض» و «ماده» به «امتداد صرف»، جهانی را تصویر کرد که در آن دو قلمروی ناهمگون باید به‌طریقی در تعامل باشند. تلاش او در تأملات در فلسفه‌ی اولی (Meditations on First Philosophy) (تأمل ششم) و دیگر نوشته‌ها مانند انفعالات نفس (The Passions of the Soul) (بندهای ۳۱ و ۳۲) برای توضیح اتصال واقعی نفس و بدن از طریق ساختار فیزیولوژیک «غده‌ی صنوبری» (Pineal Gland)، نتوانست از ناسازگاری بنیادی میان امر بی‌مکان و امر مکان‌مند/ممتد عبور کند؛ ناسازگاری‌ای که فیلسوفان پس از او، از جمله باروخ اسپینوزا (Baruch Spinoza) و گوتفرید ویلهلم لایبنیتس (Gottfried Wilhelm Leibniz)، هر یک به‌نحوی در صدد حل آن برآمدند.^۱

ایراد اصلی لایبنیتس به دکارت در این است که جوهر حقیقی باید بسیط و دارای وحدت واقعی باشد، حال آنکه جسم به دلیل امتداد و تقسیم‌پذیری نمی‌تواند چنین جایگاهی داشته باشد. از این رو، جهان متشکل از امور مرکب ناگزیر باید به جوهر بسیطی بازگردد که بنیاد وحدت و سازمان آن را تشکیل می‌دهند. بنابراین، لایبنیتس بیش از آنکه صرفاً نظریه‌ی دکارتی نفس و بدن را اصلاح کند، در پی بازتعریف ماده در افق متافیزیکی‌ای است که بر جوهرهای بسیط و هماهنگی پیشین‌بنیاد استوار است (لایبنیتس، ۱۳۷۵: ۹۵-۹۸). بدیل او در این مسیر، نظریه‌ی مُنادها است: عالمی متکثر از جوهر بسیط و بی‌روزنه/بی‌دریچه‌ای که هریک منبع فعال تغییرات خویش هستند (لایبنیتس، ۱۳۷۵: ۹۹-۱۰۰). اما نکته‌ی بنیادی در این گذار، برچیده‌شدن تمایز جوهری میان نفس و بدن است؛ بدین معنا که این دو دیگر جوهرهایی ذاتاً متمایز (اندیشه/فکر و امتداد) نیستند، بلکه درجات متفاوتی از واقعیت و شدت نیرو محسوب می‌شوند. این رویکرد بر این ایده استوار است که نفس و بدن را می‌توان در چهارچوب وجودشناختی واحد و بر اساس مراتب متفاوت ادراک تفسیر کرد. تنها با فرض این هم‌سنخی بنیادی است که «هماهنگی پیشین‌بنیاد» از یک فرضیه‌ی عَرَضی، به ضرورتی منطقی و متافیزیکی بدل می‌شود؛ چرا که واژه‌ی هارمونی/هماهنگی در ریشه‌ی معناشناختی خود متضمن نوعی اتحاد و یگانگی

است. بدین‌سان، انطباق میان حالات نفس و بدن، نه محصول تماس علی میان دو امر ناهمگون، بلکه نتیجه‌ی نظم‌ی است که در لحظه‌ی خلقت در ساختار یگانه‌ی جهان تعبیه شده است تا کثرتِ مُنادها را در وحدتی ارگانیکی سامان دهد (Leibniz, 2007: 23-24).

این مقاله با تکیه بر متون اصلی دکارت و لایب‌نیتس نشان می‌دهد که چگونه نقد لایب‌نیتس بر مفهوم امتداد و جایگزینی مفهوم «نیرو» به بازتعریف مسئله‌ی نفس و بدن می‌انجامد و می‌کوشد نشان دهد که آیا لایب‌نیتس با این بازسازیِ متافیزیکی از دوگانه‌انگاری دکارتی فراتر می‌رود یا تنها صورتِ مسئله‌ی نفس و بدن را دگرگون می‌سازد. پرسش محوری این پژوهش آن است که نظریه‌ی هماهنگی پیشین‌بنیاد تا چه حد قادر است پارادوکس‌های تعامل نفس و بدن را بدون وابستگی به تبیین‌های استثنایی و فراتجربی حل کند و چه چشم‌اندازهای جدیدی برای فلسفه‌ی ذهن و متافیزیک می‌گشاید.

۲. روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی و بر پایه‌ی خوانش انتقادی متون اصلی سامان یافته است. مسیر تحقیق بر سه محور عمده استوار است: نخست، بازخوانی انتقادی نظام متافیزیکی دکارت و لایب‌نیتس با تأکید بر مفهوم جوهر، علیت، و چیستی رابطه‌ی نفس و بدن، به‌منظور آشکارسازی منطق درونی هر دستگاه و تعیین دقیق نقاط گسست میان آن‌ها. دوم، بازسازی عقلانی و نظام‌مند استدلال‌های پراکنده‌ی لایب‌نیتس درباره‌ی نقد مفهوم «امتداد»، گذار به مفهوم «نیرو»، و نفی امکان علیت انتقالی میان جواهر، تا نظریه‌ی «هماهنگی پیشین‌بنیاد» در قالبی منسجم و قیاسی صورت‌بندی شود. سوم، بررسی تبارشناختی این دگرگونی متافیزیکی در بستر فکری قرن هفدهم میلادی و تحلیل نحوه‌ی پیوند آن با مبانی فیزیکی لایب‌نیتس و شکل‌گیری نهایی نظریه‌ی مُنادها.

این پژوهش مبتنی بر مراجعه‌ی مستقیم به متون اصیل لایب‌نیتس و دکارت، همراه با بهره‌گیری از ترجمه‌ها و شروح معتبر است و هدف اصلی آن استخراج پیامدهای وجودشناختی از مبانی فیزیکی لایب‌نیتس و نشان‌دادن پیوند ساختاری میان «قوانین حرکت» و «نظریه‌ی جوهر» در دستگاه فلسفی او است.

۳. پیشینه تحقیق

پیشینه‌ی پژوهش‌های مرتبط با نقد دوگانه‌انگاری دکارتی نشان می‌دهد که مهم‌ترین خط سیر انتقادات از سطح نقدهای فیزیکی آغاز شده و به بازسازی‌ای عمیق در مبانی متافیزیکی انجامیده است. در گام نخست، منتقدان تعریف دکارت از ماده به «امتداد» را منشأ بحران وحدت جوهری می‌دانند: امتداد ذاتاً قابل تقسیم است و امر تقسیم‌پذیر نمی‌تواند وحدت واقعی جوهر را تأمین کند. این معضل موجب شد تا لایبنیتس برای بازیابی وحدت، بار دیگر به ایده «صورت‌های جوهری» بازگردد و از چهارچوب صرفاً مکانیکی دکارت عبور کند.

در گام دوم، پیشینه‌ی مطالعات نشان می‌دهد که لایبنیتس با بازخوانی مفهوم جوهر، به‌جای امتداد، «نیرو» را بنیاد وجودشناختی قرار داد و بدین‌سان به‌جای تمایز سخت میان نفس و بدن، بر تکرر جوهرهای هم‌سنگ (مُنادها) تأکید کرد. این تغییر مبنا، صورت‌بندی جدیدی از مسئله‌ی رابطه‌ی ذهن و بدن ارائه می‌کند که در آن، تمایز واقعی دکارتی به نفع شبکه‌ای از جواهر مستقل، اما هماهنگ، کنار گذاشته می‌شود.

درنهایت، پژوهش‌های جدید بر این نکته متمرکز هستند که لایبنیتس با معرفی مُناد به‌عنوان «اصل حقیقی واقعیت» و نفی هرگونه تأثیر علی فیزیکی میان جوهرها، مسئله‌ی تعامل نفس و بدن را از سطح مکانیک به سطح هماهنگی قانونمند و پیشینی منتقل می‌کند. این رویکرد، ضمن حفظ استقلال علی جواهر، امکان بازسازی انسجام متافیزیکی را فراهم می‌کند.

برآیند این پیشینه آن است که لایبنیتس با پیوند دادن نقد فیزیک دکارتی به بازسازی متافیزیک، راه‌حلی متمایز برای مسئله‌ی نفس و بدن عرضه می‌کند: انحلال دوگانه‌انگاری نه از طریق توضیح سازوکار تعامل، بلکه از طریق استقرار نوعی تطابق ساختاری و نظام‌مند میان ساحت‌های واقعیت.

۴. بحث

۱.۴ بحران علیت میان نفس و بدن در دوگانه‌انگاری دکارتی

ریشه‌ی بحران علیت در فلسفه‌ی مدرن را باید در تمایز وجودشناختی رادیکالی جست‌وجو کرد که رنه دکارت میان دو ساحت اندیشه و امتداد برقرار ساخت. دکارت در تأمل ششم از

رساله‌ی *تأملات در فلسفه‌ی اولی* استدلال می‌کند که چون تصویری روشن و متمایز از نفس غیرممتد و اندیشنده، و نیز از بدن ممتد و نااندیشنده دارد، پس این دو نه‌تنها متمایز، بلکه مستقل از یکدیگر هستند و می‌توانند بدون هم وجود داشته باشند (Descartes, 2008: 56). با این حال، این شکاف وجودشناختی که استقلال معرفت‌شناختی «کوگیتو» را تضمین می‌کرد، تبیین چگونگی اتحاد وثیق نفس و بدن را با بن‌بست مواجه ساخت. دکارت خود معترف است که نفس صرفاً مانند یک ملوان در کشتی در بدن حضور ندارد، بلکه چنان به‌نحو وثیقی با آن آمیخته و متصل است که با آن یک کل واحد را تشکیل می‌دهد (Descartes, 2008: 57). این ادعای پارادوکسیکال — یعنی دفاع هم‌زمان از «تمایز واقعی» و «اتحاد جوهری» — مسئله‌ی تعامل علی را به معضلی بنیادی در متافیزیک دکارتی بدل کرد. چالش اصلی در دوگانه‌انگاری دکارتی این است که اگر نفس فاقد هرگونه سنخیت با ماده باشد (یعنی نه مکان‌مند باشد و نه دارای ویژگی‌های هندسی)، تبیین نحوه‌ی اثرگذاری آن بر بدن با دشواری‌های جدی متافیزیکی مواجه می‌شود و در چهارچوب مفاهیم دکارتی به‌سادگی قابل توضیح نیست. در فیزیک مکانیکی سده‌ی هفدهم، مدل مسلط علیت بر پایه‌ی «تماس مستقیم» و «انتقال حرکت از طریق ضربه» استوار بود؛ مدلی که نفس ناممتد را پیشاپیش از دایره‌ی اثرگذاری خارج می‌کرد (Cottingham, 2005: 250). هرچند در همان دوران، ایده‌ی «اثرگذاری از راه دور» (Action at a distance) نیز به‌ویژه در مباحث مربوط به نیروهای جاذبه و مغناطیس مطرح بود و امکان تأثیرگذاری بدون تماس فیزیکی را پیشنهاد می‌داد، اما توسل به چنین مدلی نیز گره از مشکل دکارتی نمی‌گشاید. دشواری بنیادی لایب‌نیتسی در اینجا نه صرفاً فقدان تماس فیزیکی، بلکه «فقدان تناسب وجودشناختی» میان دو جوهر است. در مدل کنش از راه دور (مانند جاذبه‌ی نیوتنی)، هر دو طرف رابطه همچنان اموری فیزیکی، مقید به فضا، و واجد مکانیسم‌های مادی یا مختصات ریاضیاتی هستند؛ حال آنکه در دوگانه‌انگاری دکارتی، نفس اساساً خارج از ساحت فضا تعریف می‌شود. از این‌رو، حتی با پذیرش فرضی اثرگذاری از راه دور، همچنان روشن نیست که چگونه یک امر کاملاً غیرمکان‌مند (نفس) می‌تواند منشأ تغییر در یک امر مکان‌مند (بدن) باشد؛ مشکلی که از منظر لایب‌نیتس همچنان تبیین‌ناشده باقی می‌ماند.

به همین دلیل است که لایب‌نیتس راه حل فیزیولوژیک دکارت در ارجاع به غده‌ی صنوبری را برنمی‌تابد. دکارت در رساله‌ی *انفعالات نفس* تلاش می‌کند تا با تکیه بر یک نقطه‌ی متمرکز جسمانی، این تعامل را تبیین کند. او در بندهای ۳۱ و ۳۲ این اثر تصریح

می‌کند که نفس اگرچه به کل بدن متصل است، اما کارکرد خود را مستقیماً از طریق غده‌ای بسیار کوچک در مرکز مغز (غده‌ی صنوبری) اعمال می‌کند (Descartes, 2017: 9). در این مکانیسم، «ارواح حیوانی» که دکارت آن‌ها را ذراتی فوق‌العاده ظریف و پرشتاب ناشی از تصفیه‌ی خون در قلب می‌داند مجاری اعصاب را می‌پیمایند و نفس با اثرگذاری بر غده‌ی صنوبری، جهت حرکت این ارواح را تغییر می‌دهد (Descartes: 2017: 3-4, 10). از نظر لایبنیتس، تغییر مقیاس اثرگذاری به یک نقطه‌ی کوچک فیزیکی، هیچ تغییری در ماهیت حل‌ناشدنی این تقابل جوهری ایجاد نمی‌کند؛ فروکاستن محل تلاقی به غده‌ی صنوبری، صرفاً صورت مسئله‌ی متافیزیکی را پنهان می‌سازد، بی‌آنکه پاسخی به چگونگی این ناهمسنجی ارائه دهد.

لایبنیتس نقد خود را از این سطح فیزیولوژیک فراتر برد و آن را به سطح قوانین فیزیکی و ساختار متافیزیکی مسئله منتقل کرد. او در بند ۸۰ از رساله‌ی *مُنادولوژی* تصریح می‌کند که خطای بنیادی دکارت ناشی از نقص در فیزیک او است. دکارت با نادیده‌گرفتن قانون بقای جهت و صرفاً با اتکا به بقای مقدار حرکت، تصور می‌کرد نفس می‌تواند بدون نقض قوانین فیزیک، جهت حرکت ارواح حیوانی را تغییر دهد. اما لایبنیتس با اتکا به صورت‌بندی تازه‌ی خود از مکانیک نشان می‌دهد که هرگونه تأثیر نفس بر بدن مستلزم نقض قوانین طبیعت و در حقیقت نوعی معجزه‌ی مستمر است (لایبنیتس، ۱۳۷۵: ۱۷۶-۱۷۷).

این رخنه‌ی فیزیکی در صورت‌بندی خود دکارت از مکانیسم نفس و بدن (Descartes: 2017: 3-4, 10) از نظر دکارت‌پژوهان معاصر نشانگر نوعی ناپایداری منطقی در اصل دوگانه‌انگاری جوهری است. اگر دو جوهر کاملاً مستقل تعریف شوند، عبور هرگونه غرض یا اثر از یکی به دیگری ناممکن می‌شود. لایبنیتس در بند ۳۳ از رساله‌ی *گفتاری در متافیزیک* تأکید می‌کند که مشکل از فهم نادرست دکارت از جوهر ناشی می‌شود؛ زیرا با فروکاستن ماده به امتداد محض هندسی، آن را از هرگونه «نیروی درونی» تهی ساخته و به ناچار برای تبیین حرکت و تعامل، به مکانیسم‌هایی بیرونی و مبهم متوسل شده است. از دید لایبنیتس، راه برون‌رفت نه اصلاح موضع دکارت در باب غده‌ی صنوبری، بلکه بازتعریف جوهر به مثابه‌ی «نیروی فعال» و پذیرش «هماهنگی پیشین‌بنیاد» نظام عالم است (Leibniz, 2007: 23-24).

۲.۴ گذار از «امتداد» به «نیرو» و تحول مفهوم جوهر مادی در متافیزیک لایب‌نیتس

نقد لایب‌نیتس بر دکارت، پیش از آنکه ناظر به دوگانه‌انگاری نفس و بدن باشد، متوجه تعریف دکارتی «ماده» و تقلیل ذات آن به «امتداد محض هندسی» است؛ تعریفی که عملاً فیزیک مکانیکی را به هندسه فرومی‌کاهد (Cottingham, 2005: 250). اما از نظر لایب‌نیتس، امتداد به لحاظ منطقی و متافیزیکی هرگز نمی‌تواند مبنای نهایی جوهریت باشد. استدلال او در سطحی منطقی-متافیزیکی بر این اصل استوار است که حقیقت جوهر مستلزم «وحدت واقعی و اصیل» است، حال آنکه امتداد، به حکم ماهیت ریاضی و هندسی خود، پیوسته جزءپذیر و تابعی نهایت تقسیم‌پذیر است. از آنجا که هر امر متکثر و تقسیم‌پذیر، وحدت خود را از اجزای خویش اخذ می‌کند و نه از ذات خویش، واجد آن وحدت حقیقی و اصیلی نیست که شرط لازم جوهریت به شمار می‌آید. ازاین‌رو، لایب‌نیتس در آغاز رساله‌ی *مُنَادولوژی*، مُناد را جوهر بسیطی معرفی می‌کند که در مرکبات داخل است و «بسیط» را صریحاً به معنای «بی‌جزء» می‌گیرد؛ بدین معنا که وجود مرکب بدون فرض بسیط‌ها قابل فهم نیست، زیرا مرکب چیزی جز مجموعه یا ترکیبی از بسیط‌ها نیست، و چون امتداد از سنخ امور دارای جزء است، نمی‌تواند وصف جوهر بسیط باشد (لایب‌نیتس، ۱۳۷۵: ۹۵-۹۸).

با این توضیح، مقصود لایب‌نیتس نه نفی واقعیت جهان و تحویل امر رئال به ایدئال، بلکه نقد وجودشناسی «ماده = امتداد» و بازتعریف بنیاد واقعیت بر اساس جواهر بسیط بی‌جزء و واجد نیروی درونی است؛ جواهری که نفس و بدن را باید به مثابه‌ی مراتب و تجلیات متفاوت آن‌ها فهمید. در این چشم‌انداز، لایب‌نیتس شأن وجودشناختی ماده را از مرتبه‌ی جوهر به سطح پدیداری مبتنی بر واقعیت فرومی‌کاهد. او در رساله‌ی *گفتاری در متافیزیک* یادآور می‌شود که مفاهیم صرفاً هندسی، همچون اندازه، شکل، و حرکت، برای تبیین واقعیت اجسام کافی نیستند؛ بلکه آنچه به ماده واقعیت می‌بخشد، نیرو و به‌ویژه نیروی زنده است (Leibniz, 2007: 12-13). لایب‌نیتس با اتکا به همین مفهوم، مکانیک دکارت را که تنها بر «مقدار حرکت» متکی است، به چالش می‌کشد؛ زیرا این نگاه صرفاً کمی، از تبیین منشأ درونی تغییرات عاجز است. بدین‌سان، او نشان می‌دهد که حقیقت جوهر نه در امتداد یا حرکت ایرسی‌گونه، بلکه در فعالیت ذاتی آن نهفته است.

پیامد مستقیم این تحول مفهومی، تأثیر آن بر مسئله‌ی نفس و بدن است. دکارت با تعریف ماده به مثابه‌ی امتداد و تأسیس دو جوهر مستقل اندیشه و بُعد، شکافی بنیادی میان

قلمروی جسمانی و روحانی پدید آورد که مسئله‌ی نسبتِ نفس و بدن را به معضلی نظری بدل ساخت. لایب‌نیتس، در مقام نقد و اصلاح این دوگانه‌انگاری، از اساس جوهریت امتداد را انکار می‌کند و نشان می‌دهد که آنچه به‌عنوان «ماده‌ی ثانوی و جرم و جسم» تلقی می‌شود، در حقیقت چیزی جز آرایشی از جواهرِ بسیطِ واجدِ نیروی درونی، یعنی مُندها، نیست. بدین ترتیب، طبیعت نه مجموعه‌ای از جوهرهای ممتد، بلکه نظامی از هستی‌های درونی و زنده است که هر یک واجدِ مرتبه‌ای از ادراک هستند. در پرتوی این برداشت، بدن دیگر در تعارضِ متافیزیکی با ذهن قرار نمی‌گیرد، بلکه پیکره‌ای از مُندهای فروتر تلقی می‌شود که ادراکاتشان مبهم‌تر و کم‌فعلیت‌تر از ادراکاتِ مُنادِ حاکم، یعنی نفس، است؛ و بدین‌سان، مسئله‌ی ارتباطِ نفس و بدن در چهارچوبِ هماهنگیِ پیشین‌بنیاد تبیین‌پذیر می‌گردد، نه در افقِ علیّتِ مکانیکیِ میانِ دو جوهرِ ناهم‌سنخ.

بدین ترتیب، جایگزینیِ «نیرو» به‌جای «امتداد»، دوگانه‌انگاریِ دکارتی را نه از راهِ آشتی‌دادنِ دو جوهر، بلکه از طریقِ سلبِ یکی از ارکان آن، از بنیاد متزلزل می‌سازد. زیرا در طرحِ دکارتی، «جسم» تنها از آن‌رو می‌تواند جوهری مستقل تلقی شود که امتدادِ ذاتِ آن و مقومِ جوهریتِ آن فرض می‌شود؛ حال آنکه لایب‌نیتس نشان می‌دهد امتداد، به سبب فقدانِ وحدتِ واقعی، واجدِ شرایطِ جوهرِ نخستین نیست. از اینجا نتیجه می‌شود که آنچه «بدن» یا «ماده» نامیده می‌شود، جوهری هم‌رتبه و مستقل در کنارِ نفس نیست، بلکه باید بر پایه‌ی جواهرِ بسیطی توضیح داده شود که «بی‌جزء» و غیرقابلِ انحلال هستند؛ همان «اتم‌های حقیقیِ طبیعت» (لایب‌نیتس، ۱۳۷۵: ۹۷-۹۹).

بر این مبنا، تمایزِ نفس و بدن دیگر تمایزِ دو سنخِ جوهرِ ناهمگون نیست، بلکه تمایزی در سازمان‌یافتگی و مرتبه‌ی ادراک درون یک وجودشناسی واحد است: نفس، مُنادِ حاکمِ بدن ارگانیکی است و بدن، صورتِ پدیداریِ هماهنگِ مجموعه‌ای از مُندهای فروتر با ادراکاتی مبهم‌تر. بنابراین، مسئله‌ی نسبتِ نفس و بدن، به‌جای «تعاملِ علیّ میانِ دو جوهر»، به مسئله‌ی «انطباقِ دو رشته‌ی حالات» درونِ نظامیِ پیشین‌بنیاد تبدیل می‌شود. از این‌رو، هماهنگیِ پیشین‌بنیاد می‌تواند جایگزینِ تعاملِ فیزیکی گردد؛ زیرا در این دستگاه، تغییراتِ هر جوهر از درون و بر اساسِ قانونِ ادراک و اشتیاقِ خود پیش می‌رود، و مطابقتِ میانِ آن‌ها نه محصولِ تماسِ مکانیکی، بلکه نتیجه‌ی هم‌تنظیمیِ ساختاریِ این توالی‌های درونی است. با این حال، این نتیجه هنوز نیازمند تبیینِ دقیق‌تری است؛ زیرا باید روشن شود که چگونه مُندهایی که فاقد هرگونه تأثیر و تأثرِ علیّ متقابل‌اند، می‌توانند رشته‌ای از حالاتِ

متناظر و هماهنگ را پدید آورند. بررسی این مسئله ما را به صورت‌بندی کامل نظریه‌ی هماهنگی پیشین‌بنیاد رهنمون می‌سازد.

۳.۴ نقد الگوی اثرگذاری فیزیکی و ناممکن بودن علیت انتقالی

لایب‌نیتس با نفی الگوی اثرگذاری فیزیکی، بن‌بست دوگانه‌انگاری دکارتی را از سطح یک دشواری تجربی به سطح امتناع منطقی ارتقا داد. دکارت و پیروانش بر این باور بودند که نوعی تأثیر و تأثر واقعی میان نفس و بدن وجود دارد؛ گویی چیزی مانند حرکت یا روح حیوانی از یک جوهر به جوهر دیگر منتقل می‌شود. لایب‌نیتس در بند ۷ از رساله‌ی *مُنَادولوژی*، با این گزاره که «مُنَادها دریچه‌ای ندارند که از آن چیزی ممکن باشد به آن‌ها داخل یا از آن‌ها خارج شود» (لایب‌نیتس، ۱۳۷۵: ۹۹-۱۰۰)، امکان علیت انتقالی را رد می‌کند. افزون بر این، او با استناد به «اصل اینرسی» نشان می‌دهد که جوهر جسمانی واجد نوعی مقاومت درونی است که مانع از پذیرش انفعالی اثر بیرونی می‌شود. از نظر او، اینرسی مؤید آن است که هر جوهر تمایل دارد در وضع کنونی خود باقی بماند؛ ازاین‌رو، هرگونه تغییر در حالات جوهر نه محصول نفوذ عاملی خارجی، بلکه ناشی از فعلیت درونی و قانون توالی حالات خود آن جوهر است.

استدلال او بر مبنای تحلیل «اعراض» شکل می‌گیرد. در متافیزیک کلاسیک، عرض بدون موضوع قابل تحقق نیست. اگر بپذیریم که حالتی از بدن به نفس یا برعکس منتقل می‌شود، باید بپذیریم که عرض از موضوع خود جدا شده، در فاصله‌ی میان دو جوهر حرکت کند و سپس به موضوعی دیگر پیوندد؛ و این، به لحاظ منطقی محال است (لایب‌نیتس، ۱۳۷۵: ۱۰۰). بدین‌سان، علیت دکارتی که بر تأثیر بیرونی و مکانیکی استوار بود، در سطح تحلیل جوهری فرومی‌ریزد.

علاوه‌بر این، لایب‌نیتس در رساله‌ی *گفتاری در متافیزیک* توضیح می‌دهد که هر جوهر، به دلیل بساطت و استقلال وجودشناختی، «جهانی در خود» است و تمامی حالات آن از درون برمی‌خیزد (Leibniz, 2007: 23-24). بنابراین، آنچه به‌ظاهر اثر بدن بر نفس می‌نماید —مانند احساس درد پس از جراحت— در حقیقت نه انتقالی فیزیکی، بلکه نتیجه‌ی تطابق درونی فعالیت مُنَادِ نفس با تغییرات مُنَادهای بدن است. با این‌همه، این تطابق را نمی‌توان صرفاً به موازات تصادفی دو رشته‌ی مستقل فروکاست؛ زیرا در فلسفه‌ی لایب‌نیتس، مُنَادها با وجود نفوذناپذیری، درون نظامی وجودشناختی مشترک قرار دارند که بر پایه‌ی واقعیت

مُتَدَرِّج و مراتب نیرو و ادراک استوار است. از این رو، نسبت دادن علّیت واقعی به اشیای مادی از خلط میان سطح پدیداری و سطح جوهری ناشی می‌شود: در سطح پدیدار، تأثیر و تأثر دیده می‌شود، اما در سطح جوهر، هر مُناد صرفاً تابع قانون درونی خویش است؛ قانونی که خود در چهارچوب هماهنگی پیشین بنیاد و بر بستر وحدت مرتبه‌مند رئالیه معنا می‌یابد. از این رو، شکست علّیت انتقالی، لایب‌نیس را به این نتیجه رساند که رابطه‌ی نفس و بدن را نه در «تأثیر متقابل»، بلکه در «تطابق منظم تغییرات» باید جست‌وجو کرد. او در نقد فیزیک دکارتی نشان می‌دهد که اگر قرار باشد نفس واقعاً بر بدن اثر بگذارد، این امر با اصول بقای نیرو و انتظام قانونمند طبیعت ناسازگار خواهد بود و بدین سان، تصویری ناقص از نظم حکیمانه‌ی الهی به دست می‌دهد. بنابراین، به جای الگوی اثرگذاری فیزیکی، باید پذیرفت که هر جوهر، به سبب بساطت و نفوذناپذیری، سلسله‌ی تغییرات خود را بر اساس قانون درونی‌اش پیش می‌برد؛ با این تفاوت که این توالی‌های درونی از آغاز در چهارچوب نظامی واحد و از پیش بنیاد قرار گرفته‌اند؛ نظامی که خداوند در مقام مبدأ حکمت و انتخاب بهترین نظام برقرار کرده است، به نحوی که تغییرات هر جوهر با تغییرات جوهرهای دیگر هماهنگ و هم‌خوان باشد، بی‌آنکه هیچ نیرویی از مرزهای بی‌روزنه‌ی مُناد عبور کند.

۴.۴ هماهنگی پیشین بنیاد به مثابه الگوی نظام‌مند ارتباط غیرعلّی نفس و بدن

نظریه‌ی «هماهنگی پیشین بنیاد» در اندیشه‌ی لایب‌نیس نه پاسخی تجربی به یک معضل پدیداری، بلکه نتیجه‌ی مستقیم تحلیل وجودشناختی از معنای جوهر بی‌روزنه است. پس از آنکه لایب‌نیس امکان اثرگذاری فیزیکی را به دلیل امتناع انتقال حالات و اعراض از یک جوهر به جوهر دیگر منتفی دانست، این پرسش بنیادی رخ نمود که، «چگونه تغییرات نفس با دگرگونی‌های بدن هماهنگ می‌شود؟» پاسخ لایب‌نیس در بندهای ۷۸ تا ۸۱ از رساله‌ی مُنادولوژی تبیین می‌شود: توافق میان نفس و بدن حاصل تأثیر متقابل نیست، بلکه ثمره‌ی انطباق ذاتی است که خداوند در لحظه‌ی آفرینش در ساختار درونی تمامی جواهر تعبیه کرده است (لایب‌نیس، ۱۳۷۵: ۱۷۴-۱۷۸).

لایب‌نیس برای تبیین «ارتباط بی‌تماس» میان نفس و بدن، از دو قلمروی علّی متناظر سخن می‌گوید: «نفس‌ها برحسب قوانین علت‌های غائی به واسطه‌ی شوق‌ها و غایت‌ها و وسیله‌ها عمل می‌کنند. جسم‌ها برحسب قوانین علل فاعلی یا حرکات عمل می‌کنند. و این دو قلمرو، یعنی قلمروی علل فاعلی و قلمروی علل غائی، با یکدیگر هماهنگ‌اند»

(لایب‌نیتس، ۱۳۷۵: ۱۷۵). نوآوری نظری او در آن است که این هماهنگی را نه حاصل تأثیر متقابل نفس و بدن، بلکه نتیجه‌ی انطباق درونی دو ساحت مستقل می‌داند؛ دو ساحتی که هریک مطابق قوانین خاص خود دگرگون می‌شوند، اما تغییراتشان به‌نحوی منظم و پایدار با یکدیگر هم‌زمان و هم‌ساز است. برای تقریب این ایده به ذهن، می‌توان از تمثیل دو ساعت دقیق بهره گرفت: دو سازوکار مستقل که چنان تنظیم شده‌اند که همواره زمان واحدی را نشان دهند، بی‌آنکه میان آن‌ها تماس فیزیکی یا انتقال نیرو برقرار باشد.

از نظر لایب‌نیتس، هر مُناد «آیین‌های جاندار پاینده‌ی جهان» یا به بیانی دیگر آیین‌های تمام‌نمای جهان است و کل عالم را از منظر خاص خود بازنمایی می‌کند (لایب‌نیتس، ۱۳۷۵: ۱۵۴). از این رو، هنگامی که بدن دچار جراحت می‌شود و ما درد را تجربه می‌کنیم، این تجربه نتیجه‌ی نفوذ امر جسمانی به درون نفس نیست؛ بلکه ثمره‌ی قانون درونی تکامل مُنادِ نفس است که باید در آن لحظه به ادراکی برسد که با وضعیت بدن هماهنگ باشد. به این معنا، هماهنگی پیشین‌بنیاد نوعی نظم صوری و ساختاری در کل جهان است که در آن هر جوهر، جهانی مستقل اما هم‌گام با دیگر جوهرها است. لایب‌نیتس در کتاب تئودیسه (*Theodicy*): جستارهایی در باب خیریت خداوند، آزادی انسان، و منشأ شر و دیگر نوشته‌های خود تصریح می‌کند که این نظریه، نشانه‌ی کمال تدبیر الهی است؛ زیرا به جای فرض مداخلات لحظه‌به‌لحظه و فوق‌طبیعی، به نظامی تکیه دارد که یک‌بار برای همیشه به‌گونه‌ای آفریده شده است که بدون نیاز به تصحیح‌های ثانویه عمل کند. در نتیجه‌ی این صورت‌بندی، دوگانه‌انگاری سخت دکارتی به نوعی تکرار هماهنگ بدل می‌شود که در آن، شکاف میان نفس و بدن نه از طریق اتصال و تماس، بلکه از طریق انعکاس و مطابقت پُر می‌گردد. بدین سان، نظریه‌ی هماهنگی پیشین‌بنیاد نه تنها مسئله‌ی علیت میان نفس و بدن را از سطح فیزیکی اثرگذاری به سطح منطقی و وجودشناختی انتقال می‌دهد، بلکه استقلال جوهری هریک از دو ساحت و در عین حال، نظم کلی و پیوستگی ساختاری جهان را در چهارچوبی یگانه و منسجم به یکدیگر پیوند می‌زند.

۵.۴ گذار از جوهر ممتد به پدیدار واقع‌بنیاد و فروپاشی دوگانه‌انگاری جوهری

گذار لایب‌نیتس از «جوهر ممتد» به «پدیدار واقع‌بنیاد» ضربه‌ای تعیین‌کننده بر پیکره‌ی دوگانه‌انگاری دکارتی به‌شمار می‌آید. دکارت با اعطای مقام جوهری به ماده و تعریف آن بر اساس امتداد، شکافی وجودشناختی و ناپُرشدنی میان اندیشه و امتداد پدید آورد. اما

لایب‌نیتس در یک چرخش بنیادی، استدلال می‌کند که ماده نه یک «موجود فی‌نفسه»، بلکه نحوه‌ای از ظهور و ادراک است؛ امری که تنها در پرتوی ارجاع به «نیروی فعال» و «صورتِ جوهری» معنا و ثبات می‌یابد. او در بند ۱۸ از رساله‌ی گفتاری در متافیزیک تصریح می‌کند که ویژگی‌های هندسی همچون امتداد و حرکت، فاقد واقعیتِ جوهری مستقل هستند و بدون پیوندخوردن با اصلِ درونیِ نیرو، صرفاً انتزاعاتی ذهنی باقی می‌مانند (Leibniz, 2007: 12-13).

لایب‌نیتس در تبیین طبیعتِ «جسم» میان دو سطح از ماده تمایز می‌نهد. نخست، «ماده‌ی اولی» است که نه جوهری مستقل، بلکه اصلِ انفعال و محدودیت در هر مُنادِ مخلوق به‌شمار می‌آید؛ اصلی که از طریق آن، مُنادِ متناهی می‌شود و از کمال نامتناهی الهی فاصله می‌گیرد. این بُعدِ انفعالی در ساحتِ پدیداری طبیعت به‌صورتِ مقاومت و نفوذناپذیری نمودار می‌شود. در برابر آن، «ماده‌ی ثانوی» قرار دارد؛ یعنی همان چیزی که در تجربه‌ی عادی به‌صورتِ «جسم» یا «جرم» شناخته می‌شود. باین‌حال، جسم در نظرِ لایب‌نیتس جوهری واحد و قائم‌به‌ذات نیست، بلکه مجموعه‌ای از جواهرِ بسیط است که در ادراکِ ما به‌صورتِ یک کل واحد ظاهر می‌شود. از این‌رو، آنچه «جسم» نامیده می‌شود، نه یک حقیقتِ جوهری مستقل، بلکه پدیداری است که بنیادِ آن در واقعیتِ مُنادها قرار دارد (لایب‌نیتس، ۱۳۷۵: ۹۵-۹۸).

این پرسش در اینجا پدید می‌آید که اگر بنیاد جسم را مُنادهای روحانی و غیرممتد تشکیل می‌دهند، چرا ما اجسام را به‌صورتِ گسترده، ممتد، و مادی ادراک می‌کنیم؟ پاسخ لایب‌نیتس در نظریه‌ی «ادراکات مبهم» نهفته است. از آنجا که ادراکِ مُنادها دارای مراتب متفاوت است و همه‌ی آن‌ها در یک سطح از وضوح و تمایز قرار ندارند، و نیز از آنجا که قوای ادراکی ما توان تفکیک و تعقیب کثرت بی‌نهایتِ مُنادها و روابط دقیق میان آن‌ها را ندارد، این کثرتِ هماهنگ در آگاهی ما به‌صورتِ یک واحدِ پیوسته، سخت، و گسترده بازنمایی می‌شود. بدین‌معنا، «امتداد» نه صفت واقعی جوهر، بلکه صورتِ ادراکی ناشی از دریافت مبهم و توده‌وار ما از هماهنگیِ مُنادها است؛ همان‌گونه که حرکت سریع نقاط نورانی می‌تواند در ادراک ناظر به‌صورتِ یک خط پیوسته جلوه کند. پیامد وجودشناختیِ این بازتعریف، مسئله‌ی نفس و بدن را نیز دگرگون می‌کند. در چهارچوب دکارتی، نفس و بدن دو جوهر هم‌عرض و متقابل بودند؛ اما در دستگاه لایب‌نیتس، بدن دیگر رقیبِ نفس در سطح جوهری نیست، بلکه «تجلیِ پدیداریِ سامان‌مندِ مُنادها» است که در مراتب

پایین‌تر ادراک قرار دارند. به تعبیر دقیق‌تر، آنچه ما به‌عنوان «ماده» تجربه می‌کنیم، از یک سو متکی بر «اصل انفعال» (برآمده از ماده‌ی اولی) و از سوی دیگر، بازنمایی بیرونی همان فعالیت درونیِ جوهرهای بسیط است. بدین‌سان شکاف میان ذهن و جسم، به‌جای آنکه در سطح «جوهر» باقی بماند، به سطح «درجات وضوح ادراک» منتقل می‌شود. به بیان دیگر، آنچه ما «جسم» می‌نامیم چیزی جز همان مُناده‌هایی نیست که ادراکشان برای مُنادِ حاکم (نفس) در پایین‌ترین مرتبه‌ی وضوح و تمایز قرار دارد.

بدین‌ترتیب، نفی جوهربودن امتداد به‌معنای فروپاشی درونیِ دوگانه‌انگاری دکارتی است. ماده دیگر نه یک قطب مستقل در برابر نفس، بلکه ساختاری ادراکی است که بنیادش در مُنادها ریشه دارد؛ مُناده‌هایی که هر یک «مرکز نیرو»، «واحد ادراک»، و حامل قانون درونی خویش هستند. این تغییر چهارچوب موجب می‌شود هماهنگی پیشین‌بنیاد نیز از این پس به‌جای میان دو جوهر کاملاً نامتجانس، میان «سیر درونی ادراک» و «سامان پدیداری» برقرار گردد. بدین معنا، فیزیک به‌مثابه‌ی علمی که با ساحت پدیدارها سروکار دارد، همچنان اعتبار خود را حفظ می‌کند، اما این پدیدارها به متافیزیک و به ساختار وجودشناختی مُنادها متکی می‌مانند.

درنتیجه، لایب‌نیتس با فروکاستن ماده از مرتبه‌ی جوهر به مرتبه‌ی پدیدار واقع‌بنیاد، «دوگانه‌انگاری جوهری» را به «وحدت پدیداری» تبدیل کرد و کوشید نشان دهد که کثرت جهان مادی چیزی جز انعکاس و تکوین بیرونیِ نظم درونیِ مُنادها نیست. این انتقال از امتداد به نیرو و از جوهر مادی به پدیدار وابسته، نه یک جابجایی صرف اصطلاحات، بلکه دگرگونی‌ای بنیادی در فهم انسان از واقعیت است؛ دگرگونی‌ای که امکان می‌دهد مسئله‌ی نفس و بدن، در چهارچوبی منسجم و سازگار با اصول وجودشناختی لایب‌نیتس بازفهم شود.

۶.۴ کثرت در دل وحدت و تبیین متافیزیکی بدن‌های آلی و نظام علی دوگانه

اگر ماده در نظام لایب‌نیتس به سطح «پدیدار واقع‌بنیاد» فروکاسته می‌شود، آنگاه این پرسش رخ می‌نماید که پیوند میان نفس، به‌مثابه‌ی مُنادِ حاکم، و بدن مشخص هر موجودِ زنده چگونه تبیین‌پذیر است. لایب‌نیتس برای پاسخ به این پرسش، مفهوم «جسم آلی» را وارد می‌کند و نشان می‌دهد که بدن انسان و حیوان صرفاً انباشتی از امتداد مکانیکی نیست، بلکه ساختاری زنده، سلسله‌مراتبی و تا بی‌نهایت لایه‌مند است که اجزای آن در نظامی درونی و

بر پایه‌ی اصل سازمان‌یافتگی حیات با یکدیگر هم‌بسته هستند. از این منظر، بدن نه یک توده‌ی صرفِ مادی، بلکه نوعی ماشینِ آلی است که وحدتِ آن از هم‌پیوندیِ مراتبِ متعددِ اجزا و از غلبه‌ی مُنادِ غالب بر کلِ سازمانِ بدنی ناشی می‌شود؛ به‌گونه‌ای که نفس، به‌عنوان اصلِ کمالِ اول، صورتِ وحدت‌بخشِ این سازوکارِ زنده را فراهم می‌آورد.

برای روشن‌شدن نسبتِ نفس و بدن، لایب‌نیتس دو سطح از ماده را از هم تفکیک می‌کند. «ماده‌ی اولی» که در نظام او نه جوهری مستقل، بلکه اصلِ درونیِ محدودیت و انفعال در هر مُناد است؛ همان عاملی که مانع از وصول هر مُناد به ادراک تام و بسیط می‌شود. در مقابل، آنچه در تجربه‌ی حسی و علوم طبیعی با آن مواجه هستیم «ماده‌ی ثانویه» است؛ یعنی بدنی که ما آن را گسترده، مادی، و دارای جرم می‌یابیم. اما این بدن، برخلاف تلقی دکارتی، یک جوهر واحد و خودبسنده نیست، بلکه صرفاً «تجمعی از جوهرها» یا همان کثرتی از مُنادهای جزئی است که در سطح ادراک ما به‌صورت یک کل یکپارچه پدیدار می‌شوند. بدین ترتیب، بدن فرد، مجموعه‌ای از مُنادهای بی‌شمار است که تحتِ هژمونیِ «مُنادِ حاکم / جوهرِ فردِ غالب» یا نفس قرار گرفته‌اند. این سلطه نه از راه تأثیر فیزیکی و مکانیکی، بلکه از طریق هماهنگیِ درونیِ ادراکات و گرایش‌ها رخ می‌دهد. هر جزء بدن واجد صورت جوهری خویش است، اما این صورت‌ها چنان در نظام کلی تنظیم شده‌اند که با اهداف و جهت‌گیری‌های مُناد حاکم همساز باشند. بدین‌سان، لایب‌نیتس بدون نقض اصل عدم تأثیر متقابل جواهر، نسبتِ نفس و بدن را در سطحی ساختاری و ادراکی سامان می‌دهد.

لایب‌نیتس در برابر تصویر مکانیکی دکارتی از بدن، تمایزی بنیادی میان «ماشین مصنوعی» و «ماشین طبیعی» برقرار می‌کند. ماشین‌های ساخته‌ی انسان در اجزای خرد خود دیگر ماشین نیستند؛ اما بدن‌های آلی، حتی در ریزترین لایه‌های خود همچنان ساختارهای کارکردی و سازمان‌یافته باقی می‌مانند. از این حیث، بدن موجود زنده نوعی ماشین است که اجزاء آن تا بی‌نهایت سازمان‌یافته است و به‌صورت درونی دارای نظم، غایت‌مندی، و تداوم است. پیامد متافیزیکی این برداشت آن است که بدن موجود زنده هرگز به‌معنای واقعی نابود نمی‌شود، بلکه تنها دچار قبض و بسط سازمان درونی می‌گردد. آنچه به‌طور عرفی مرگ نامیده می‌شود، نه نابودی مطلق بدن، بلکه فروپاشی سازمان خاصی است که مُناد حاکم را در مرکز خود نگاه می‌داشت. این نگرش، در برابر دیدگاه دکارتی که بدن را ابژه‌ای

صرفاً مکانیکی و بی‌روح می‌دانست، جایگاه وجودشناختی کاملاً متفاوتی برای بدن قائل می‌شود.

لایب‌نیتس برای تکمیل معماری نظری خود، جهان را در عین وحدت ساختاری، واجد دو سطح علی‌هم‌افق می‌داند. در قلمروی علل فاعلی، رویدادهای بدنی بر اساس قوانین حرکت و تبیین‌های مکانیکی رخ می‌دهند؛ این همان حوزه‌ی علوم طبیعی است. در قلمروی علل غایی، کشش نفس‌ها و جهت‌گیری ادراکات بر پایه‌ی اهداف، انگیزش‌ها، و معانی صورت می‌گیرد؛ این قلمرو متعلق به الهیات و متافیزیک است. هیچ‌یک بر دیگری تأثیر مستقیم نمی‌گذارد، اما هر دو به‌نحو ازپیش‌هماهنگ‌شده بر یک نتیجه‌ی مشترک منطبق می‌شوند. بدین معنا، بدن چنان عمل می‌کند که گویی هیچ نفسی در کار نیست، و نفس چنان رفتار می‌کند که گویی بدنی ندارد؛ اما هر دو خطوط موازی یک حقیقت واحد هستند که خداوند در لحظه‌ی خلقت نظام‌بندی کرده است.

ساختار آلی بدن نقشی اساسی در تبیین فردیت نزد لایب‌نیتس ایفا می‌کند. بدن هر موجود زنده، انعکاس سازمان‌یافته‌ی منظر خاص مُنادِ حاکم آن نسبت به کل عالم است. هیچ دو بدن آلی همسان نیستند، زیرا هیچ دو مُنادی از یک زاویه‌ی یگانه به هستی نمی‌نگرند. بنابراین، بدن صرفاً ابزار یا زندان نفس نیست، بلکه تجسم پدیداری همان کمالات و گرایش‌هایی است که در سطح غیرمادی در نفس حضور دارند. نفس از طریق بدن واجد رابطه‌ای زنده با کثرتِ جهان می‌شود و بدن نیز از نفس معنا، جهت، و انسجام می‌گیرد. اینجا است که لایب‌نیتس به‌جای دوگانه‌انگاری خشک، به نوعی «ارگانیسیسم متافیزیکی» دست می‌یابد که در آن کثرتِ جهان مادی در دل وحدت نظام مُنادها جا می‌گیرد و هماهنگی پیشین‌بنیاد، نه یک تمهید صرفاً نظری، بلکه ساختار واقعی هستی می‌شود.

۷.۴ ارزیابی انتقادی هماهنگی پیشین‌بنیاد و مسئله عبور واقعی از دکارت

عبور از دکارت برای لایب‌نیتس صرفاً یک انتخاب نظری نبود، بلکه ضرورتی بود که از درون تحلیل وجودشناختی جوهر و نقد چهارچوب مکانیکی دکارت سر برمی‌آورد. دکارت با فروکاستن ماده به امتداد، جهانی ساخت که در آن بدن‌ها همچون ماشین‌های بی‌روح عمل می‌کنند و ارتباط نفس و بدن، جز با نوعی اثرگذاری مستقیم و نهایتاً مبهم،

تبیین‌پذیر نیست. لایب‌نیتس مدعی است که نظریه‌ی هماهنگی پیشین‌بنیاد این بن‌بست را مرتفع می‌کند. با این حال، از همان آغاز، این ادعا محل پرسش‌های جدی بوده است.

منتقدان از قرن هفدهم میلادی تا امروز استدلال کرده‌اند که اگر هر تغییر بدنی و هر حالت نفسانی، بدون هیچ تماس علی، همواره با یکدیگر منطبق باشند، جهان به صحنه‌ی مجموعه‌ای از «هم‌زمانی‌های ازپیش‌طراحی‌شده» تبدیل می‌شود. این نگرانی مطرح می‌شود که آیا هماهنگی پیشین‌بنیاد، در نهایت، چیزی جز انتقال معجزه از سطح مداخله‌ی لحظه‌ای به سطح طرح‌ریزی ازلی نیست؟ لایب‌نیتس تأکید می‌کند که این امر نه دخالت معجزه‌وار، بلکه مقتضای حکمت الهی در طراحی بهترین نظام ممکن است؛ اما منتقدان بر این باورند که تفاوت، بیشتر در صورت‌بندی است تا در ماهیت. پرسش اصلی همچنان باقی است: آیا در چنین طرحی، استقلال واقعی موجودات و کارآمدی علی آن‌ها محفوظ می‌ماند، یا جهان به نظامی تماماً برنامه‌ریزی‌شده فروکاسته می‌شود؟

از سوی دیگر، آموزه‌ی «مُنادهای بی‌روزنه» این نگرانی را پدید می‌آورد که آیا ما نهایتاً درون قلمرویی کاملاً ذهنی حبس نمی‌شویم. اگر هر مُناد، تمام حالات خود را از درون می‌پرورد و هیچ تأثیر واقعی از بیرون نمی‌پذیرد، نسبت ادراکات ما با «واقعیت» دیگر مُنادها چگونه تضمین می‌شود؟ پاسخ لایب‌نیتس، همان هماهنگی پیشین‌بنیاد و تضمین الهی است؛ اما منتقدان خاطر نشان می‌کنند که این تکیه‌ی شدید بر صدق و ضمانت الهی، در نهایت ما را به نقطه‌ای باز می‌گرداند که خود لایب‌نیتس در نقد دکارت نسبت به آن محتاط بود. جهان خارج، نه به عنوان امری مستقیماً تجربه‌پذیر، بلکه به صورت پدیداری هماهنگ و واقع‌بنیاد تثبیت می‌شود؛ و این برای بسیاری از فیلسوفان، نوعی گرایش به ایده‌آلیسمی است که همچنان سایه‌ای از شکاکیت را با خود حمل می‌کند.

لایب‌نیتس می‌کوشد آزادی را با نظریه‌ی «مفهوم کامل» مُناد و با تمایز میان ضرورت منطقی و ضرورت اخلاقی حفظ کند. با این حال، این پرسش همچنان پابرجا است که اگر تمامی حالات یک مُناد در ساختار درونی و ازلی آن تثبیت شده باشد، جایگاه انتخاب آزاد کجاست؟ هماهنگی پیشین‌بنیاد، به معنای انطباق ضروری رفتار بدن و حالات نفس، این تصور را تقویت می‌کند که جهان لایب‌نیتسی، جهانی است که در آن «امکان واقعی بدیل» به حداقل می‌رسد. در نتیجه، برخی منتقدان معتقدند لایب‌نیتس در حالی که می‌کوشد نظم کامل و عقلانی جهان را حفظ کند، فضای آزادی انسانی را به شدت محدود می‌کند.

در این میان، نقطه‌ی آشکار برتری لایب‌نیتس نسبت به دکارت در این است که ماده را نه صرفاً به‌عنوان «امتداد»، بلکه به‌عنوان امری مبتنی بر «نیرو» و «صورتِ جوهری» می‌فهمد. بدین‌سان، او پویایی را به قلبِ متافیزیکِ بازمی‌گرداند و ضعفِ تحلیلِ مکانیکیِ دکارت را آشکار می‌سازد. با این حال، این تحول یک پیامد جدی نیز دارد: بدن در نهایت به سطحِ پدیدار تقلیل می‌یابد و حقیقتِ جوهری، در مُنادها و حیاتِ درونی آن‌ها مستقر می‌شود. از منظرِ برخی ناقدان، این امر به‌معنای آن است که مسئله‌ی نفس و بدن نه از طریق حفظِ دو قطبِ مستقل، بلکه با حل کردن «بدن» در «نفس» حل می‌شود؛ حرکتی که از دیدگاه ماتریالیست‌ها، نوعی عقب‌نشینی به سوی حیات‌انگاری و خروج از چهارچوب تبیین مکانیکی جهان است.

از یک سو، لایب‌نیتس به‌راستی از دکارت فراتر می‌رود: او ماده را به مرتبه‌ی «پدیدار واقع‌بنیاد» تنزل می‌دهد، چهارچوبِ علّیتِ انتقالی را فرومی‌ریزد، و جهان را شبکه‌ای از مُنادهای فعال و آگاه می‌فهمد که در نظم الهی هماهنگ شده‌اند. از سوی دیگر، همین جهش وجودشناختی، بهایی سنگین دارد: اتکای بنیادی به تضمین الهی، امکان شکل‌گیری پرسش‌های شکاکانه را باقی می‌گذارد؛ هماهنگی پیشین‌بنیاد، آزادی را در سطحی بسیار خاص و محدود تعریف می‌کند؛ و بدن، به‌عنوان واقعیتی مستقل، جایگاه پیشین خود را از دست می‌دهد. بنابراین، شاید بتوان گفت لایب‌نیتس از دکارت «عبور می‌کند»، اما نه به سمت نفی مسئله، بلکه به سوی صورت‌بندی کاملاً تازه و مسئله‌مندتری از آن؛ صورت‌بندی‌ای که همچنان موضوع جدل‌های فلسفی باقی مانده است.

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف بررسی انتقادی نسبت میان دو نظام بزرگِ عقل‌گراییِ قرن هفدهم میلادی — متافیزیک دکارتی و مُنادولوژی لایب‌نیتس — سامان یافت و کوشید نشان دهد که «هماهنگی پیشین‌بنیاد» در اندیشه‌ی لایب‌نیتس صرفاً تمهیدی موضعی برای حل مسئله‌ی رابطه‌ی نفس و بدن نیست، بلکه برآمده از دگرگونی‌ای عمیق در تلقی از جوهر، علّیت، طبیعت، و فردیت است. از این منظر، هماهنگی پیشین‌بنیاد را باید نتیجه‌ی منطقیِ یک بازآرایی وجودشناختی دانست که در آن، «وحدت»، «نیرو» و «ادراک» جایگزینِ تصویر صرفاً هندسی و کمّیت‌پذیر از واقعیت می‌شود.

نقد لایب‌نیتس بر دکارت، صرفاً در سطح معرفت‌شناختی متوقف نمی‌ماند، بلکه به سطح وجودشناختی راه می‌یابد. دکارت با فروکاستن ماهیت جسم به «امتداد» و کمیت‌پذیری، طبیعت را عمدتاً در قالب ساختاری هندسی و منفعل تصویر می‌کند؛ در چنین چهارچوبی، حرکت و پویایی نه به‌عنوان اموری درون‌زادِ جوهر، بلکه به‌منزله‌ی چیزی افزوده بر ماده فهم می‌شوند. لایب‌نیتس با نقد این تلقی نشان می‌دهد که امتداد، به‌سبب تقسیم‌پذیری نامتناهی و فقدان وحدت واقعی، نمی‌تواند بنیادِ جوهریت باشد. از این‌رو، او «نیرو» و «مُناد» را به‌عنوان عناصر بنیادی واقعیت وارد می‌کند و طبیعت را نه به‌صورت توده‌ای بی‌جان، بلکه چونان کثرتی از کانون‌های فعلیت و درون‌بودگی بازمی‌فهمد. بر این مبنا، فاصله‌ی نفس و بدن نیز دیگر به‌صورت شکافِ دو جوهرِ ناهم‌جنس صورت‌بندی نمی‌شود، بلکه در قالب تفاوتِ مرتبه و درجه در ادراک توضیح می‌یابد: هر دو از سنخ جوهرِ بسیط هستند، اما در سطوح متفاوتی از وضوح، تمایز، و آگاهی عمل می‌کنند. در این چهارچوب، بدن ارگانیکی نیز نه جوهری مستقل، بلکه نظامی از مُنادهای فروتر است که تحت وحدتِ مُنادِ حاکم، یعنی نفس، سازمان می‌یابد. بدین‌سان، گذار از «ماده‌ی منفعل» به «مراکز ادراک و نیرو» نقطه‌ی تعیین‌کننده‌ی فاصله‌گرفتن لایب‌نیتس از پارادایم دکارتی است. از این منظر، ماده نیز دیگر جوهرِ نخستین نیست، بلکه به‌مثابه‌ی پدیداری واقع‌بنیاد بر بنیادِ نظم و هماهنگی مُنادها فهم می‌شود.

دست‌آورد دیگر پژوهش آن است که هماهنگی پیشین‌بنیاد، در امتدادِ نفی «علّیت انتقالی» معنا می‌یابد: اگر جوهرِ وحدتی درون‌قانونمند باشد و تغییراتِ آن از اصلِ درونی‌اش برآید، نسبتِ نفس و بدن نمی‌تواند بر الگوی تأثیر و تأثر بیرونی تبیین شود. با این حال، نفی علّیت انتقالی به‌معنای نفی هرگونه نسبت و هم‌پستگی نیست؛ بلکه دلالت بر تغییرِ الگوی تبیین دارد: از رابطه‌ای بیرونی و مکانیکی به تطابقِ قانونمندِ حالات در چهارچوبِ نظامی پیشین‌بنیاد. در این تصویر، هر جوهر مسیرِ تحولِ خود را مطابقِ قانونِ درونی‌اش طی می‌کند، و «نظم جهان» نه محصولِ برخوردهای بیرونی، بلکه حاصلِ هم‌سازگاریِ ساختاریِ این قوانین در یک کلّ هماهنگ است. بدین‌سان، جهان نه صرفاً مجموعه‌ای از تماس‌ها و ضربه‌ها، بلکه کلیتی معنادار از بازتاب‌ها، مراتب، و هم‌خوانی‌های درونی فهم می‌شود.

با این همه، ارزیابی انتقادی نشان داد که این گذار بدون هزینه نیست. لایب‌نیتس برای پرهیز از علّیت بیرونی، ناگزیر است نسبتِ ماده و بدن را در چهارچوبِ دستگاهی توضیح دهد که در آن، مادیت به‌مثابه‌ی «پدیدار واقع‌بنیاد» و در پیوند با نظمِ ادراکات صورت‌بندی

می‌شود. این راه‌حل گرچه انسجامِ متافیزیکی بیشتری فراهم می‌کند، اما می‌تواند فاصله‌ی آن را با تجربه‌ی مستقیم ما از جهان مشترک افزایش دهد و پرسش‌هایی درباره‌ی نحوه‌ی تبیین عینیت و بین‌الذهانی بودن جهان برانگیزد. همچنین، تصویرِ مُنادهای «بی‌روزنه»، هرچند در خدمتِ استحکامِ نظریه‌ی جوهر و نفیِ علیّت انتقالی است، از منظرِ فهمِ روزمره از تأثیرپذیری و تعامل، نیازمند توضیحِ دقیق‌تر سطحِ پدیداری ارتباطات است. افزون بر این، تأکید بر کامل بودن مفهومِ هر مُناد و قانون‌مندی مسیرِ تحولِ آن، نظام را عقلانی‌تر می‌سازد، اما همچنان مسئله‌ی آزادی، گشودگیِ آینده، و امکانِ ظهورِ امرِ نو را به‌صورت پرسشی جدی پیش می‌نهد. بنابراین، لایب‌نیتس بیش از آنکه مسئله‌ی دکارتی را صرفاً «حل» کند، آن را از سطحی مکانیکی به سطحی ژرف‌تر و پیچیده‌تر، یعنی سطحِ مبانی وجودشناختی وحدت و قانون‌مندی، منتقل می‌کند.

در جمع‌بندی می‌توان گفت لایب‌نیتس موفق می‌شود تصویری از جهان به‌مثابه‌ی کلی زنده و قانونمند عرضه کند؛ جهانی که در آن، پویاییِ طبیعت و نظمِ آن از درونِ جواهر و بر پایه‌ی مراتبِ نیرو و ادراک توضیح داده می‌شود. میراث او فراتر از نزاعی تاریخی با دکارت است: مُنادولوژی با تأکید بر نیرو، درون‌بودگی، مراتبِ آگاهی، و هم‌سازیِ ساختاری ادراکات، چشم‌اندازی فراهم می‌آورد که بر بسیاری از تحولاتِ بعدی در فلسفه‌ی جدید اثرگذار بوده است. بدین ترتیب، می‌توان گفت لایب‌نیتس با نقدِ بنیادیِ امتداد، بازاندیشیِ علیّت، و ارائه‌ی تصویری غیرمکانیکی از طبیعت، از چهارچوبِ هندسیِ متافیزیکِ دکارتی فراتر می‌رود و افقی نو برای فهمِ نسبتِ جوهر، طبیعت و آگاهی می‌گشاید.

پی‌نوشت

۱. برای بررسی بسط این ایده در ساختار عقلانیت مدرن و تحلیل عمیق‌تر چرخش دکارت از «منِ روان‌شناختی» به «منِ متافیزیکی» از مجرای شک روش‌شناختی، نک: (طباطبائی، ۱۴۰۰: ۶۷-۱۸۹). نویسنده در این مقاله به‌خوبی نشان می‌دهد که چگونه شکِ متافیزیکی دکارت و ایده‌ی «اهریمن فریب‌کار» برخلاف تفاسیر تقلیل‌گرایانه، نه یک معضل صرفاً معرفت‌شناختی، بلکه گره‌گاهی وجودشناختی برای پیوند ضروری وجود و عقل در اصالت‌بخشیدن به «من» به‌عنوان بنیاد علمِ متافیزیک است. این سنخ از تکوینِ منِ متافیزیکی دکارتی، دقیقاً همان بستری است که بعدها لایب‌نیتس با نقد فیزیکِ هندسی آن، زمینه را برای گذار به یک وجودشناسی دینامیک و مبتنی بر نیرو فراهم می‌آورد.

کتاب‌نامه

طباطبائی، محمدتقی (۱۴۰۰). «دکارت، شک متافیزیکی و بنیادگذاری روش». *غرب‌شناسی بنیادی*، ۱۲(۱)، ۱۶۷-۱۸۹.

لایبنیتس، گوتفرید ویلهلم (۱۳۷۵). *مُنَادولوژی*. ترجمه‌ی یحیی مهدوی، چاپ اول، تهران: انتشارات خوارزمی.

Descartes, R. (2008). *Meditations on first philosophy: With selections from the Objections and Replies*. (M. Moriarty, Trans.) Oxford University Press.

Descartes, R. (2017). *The Passions of the Soul*. (J. Bannett, Trans.). Open Court Publishing Company.

Cottingham, J. (2005). *The Cambridge Companion to Descartes*. Cambridge University Press.

Leibniz, G. W., & Latta, R. (1948). *The Monadology and other philosophical writings*. Translated with Introduction and Notes by Robert Latta. (First). Geoffrey Cumberlege (Oxford University Press).

Leibniz, G. W., & Latta, R. (1996). *The Monadology*. Translated by Y. Mahdavi. Tehran: Kharazmi Publishing co. [in Persian]

Leibniz, G. W. (2005). *Theodicy: essays on the goodness of God, the freedom of man and the origin of evil*. (E.M. Huggard, Trans.). Open Court Publishing Company.

Leibniz, G. W. (2007). *The Discourse on Metaphysics*. (J. Bennett, Trans.).

Tabatabaei, M. T. (2021). "Descartes, metaphysical doubt and the foundation of method". *Gharbshenasiy-e Bonyadi (Fundamental Western Studies)*, 12(1), 167-189. [in Persian]